

fiul lui Monimos (Pippidi-Popescu, *Dacia*, III, 1959, p. 187—201) și acel histrian pentru Agathocles fiul lui Antiphilos (*Contribuții* ², p. 187—189).

Trei indici amănunțiți — de termeni

greci discutați în text, de nume proprii și de materii — completează valoroasa lucrare și-i facilitează consultarea.

D. M. Pippidi

Valeria Righini, *Lineamenti di storia economica della Gallia Cisalpina: la produttività fittile in età repubblicana*, Collection Latomus, vol. 119, Bruxelles, 1970.

Studiul Valeriei Righini își propune ca scop conturarea cadrului producției ceramice (vase, coroplastică arhitectonică, țigle, cărămizi) din Gallia Cisalpina în epoca republicană.

Autoarea folosește ca punct de plecare, informația dată de Varro în *De re rustica* (XVI, 4), cu privire la tipul de îngrădire al fermelor din „ager Gallicus”.

„Quartum fabrilis saepimentum est novissimum, maceria. Huius fere species quattuor, quod fiunt a lapide, ut in agro Tusculano, quod e lateribus coctilibus, ut in agro Gallico...”.

Folosirea cărămizilor arse pentru un asemenea tip de construcție (destul de modest) îi sugerează autoarei ideea că acestea erau puțin costisitoare și larg răspândite în perioada respectivă (*De re rustica*, una dintre lucrările timpurii ale lui Varro, se datează în jurul anului 37 î.e.n.).

Totuși, izvorul literar nu era suficient pentru o astfel de concluzie. Din acest motiv, Valeria Righini procedează la analiza amănunțită a mărturiilor arheologice.

Cartea este împărțită în două părți. Prima, intitulată „Fonti e materiali”, stabilește limitele cronologice și topografice ale studiului de față și face o scurtă investigație asupra materialelor de construcție folosite de populațiile preromane, pentru a vedea dacă folosirea cărămizii arse în epoca romană este o achiziție nouă sau o moștenire a unor practici anterioare. Autoarea ajunge la constatarea că unicul exemplu de folosire a cărămizii arse ca material de construcție este cetatea etruscă Marzabotto (Pian di Misano), unde însă — și ca dimensiuni și

ca tehnică de fabricație (arderea este incompletă) — cărămizile sînt diferite de cele folosite în Gallia Cisalpina în epoca romană.

Răspîndirea cărămizii arse aici, începe să se facă de abia la sfîrșitul secolului al II-lea — începutul secolului I î.e.n., așa cum ne-o dovedesc zidurile de la Aquileia, Verona, Vicentia. Folosirea cărămizii arse în această perioadă este documentată arheologic și la alte edificii, publice (vezi micul teatru din Mevaniola și cel din Mediolanum), private (Aquileia, Parma, Regium, Lepidi, Bononia etc.) și funerare (în teritoriile Bononiei și Albei Pompeia).

Avînd în vedere că la romani cărămida arsă nu este folosită înainte de Augustus ¹, apar două probleme: de ce coloniștii au folosit-o ca material de construcție și care este originea ei. La prima întrebare răspunsul este mai mult intuitiv decît bazat pe mărturii sigure — arheologice sau literare. Autoarea consideră că prezența unor mari depozite de argilă, lipsa pietrei, precum și clima foarte umedă au determinat adoptarea acestui material de construcție. La a doua problemă răspunsul vine din însăși descoperirile arheologice. Este vorba de cărămida etruscă (de așa-numitul tip „lidian”), care se răspîndește în Gallia Cisalpina către sfîrșitul secolului al II-lea — începutul secolului I î.e.n. și a cărei folosință se extinde în mod progresiv dinspre est spre vest, concomitent cu înaintarea colonizării romane.

¹ Vitruvius, *De architectura*.

Imaginea producției ceramice din Gallia Cisalpina este completată și de un scurt capitol referitor la coroplastica arhitectonică, ex-vota, vase. Din acest punct de vedere, lucrarea nu apare bine echilibrată, rezervându-se un loc prea mic pentru aceste ultime trei categorii ceramice care au cunoscut o largă răspândire. Centrele productive ale acestora se concentrează în principal la Ariminum (începând cu secolul al III-lea î.e.n.) și la Aquileia (secolul al II-lea î.e.n.). Descoperirile făcute dovedesc existența în Italia de nord a unei continuități a ceramicii și coroplasticii arhitectonice, de la ceramica cu firnis negru de imitație campană și coroplastica de epocă republicană, la terra sigillata nord-italică și coroplastica de epocă imperială.

Partea a doua a lucrării Valeriei Righini, intitulată „Transformazione ed assetto dell'economia cisalpina”, nu face altceva decât să reia și să sublinieze problemele discutate deja în prima parte a cărții. Amintim aici explicația dată dezvoltării producției de vase și a coroplasticii arhitectonice.

Autoarea consideră că o primă cauză o constituie originea coloniștilor, care găsind aici o abundență de materie primă, n-au făcut decât să continue o activitate deja practică îndelung în regiunile lor de baștină. Producția coroplastică și ceramică, în special cea de la Ariminum, dovedește strânsa dependență de curentele de gust meridional, afirmând astfel încă o dată dorința coloniștilor de a se menține legați de lumea lor de origină.

O a doua cauză, subliniată în mod deosebit, o constituie faptul că Italia de nord era o piață capabilă să asimileze astfel de produse artisanale, dând posibilitatea coloniștilor de a exporta spre interiorul teritoriului „sostituendo così la loro produzione all'importazione dei tradizionali centri produttivi peninsulari”².

Înainte de a încheia această prezentare, atragem atenția asupra hărții ce însoțește studiul recenzat și care ajută mult la urmărirea textului, precum și asupra concluziilor care sintetizează principalele probleme, expuse uneori mai puțin clar în restul lucrării.

Domăneanșu Catrinel

A.L.F. Rivet, *Town and Country in Roman Britain*, Londra, Hutchinson, 1968 (1958, ed. a II-a 1964, retip. 1966, 1968), 196 p. în 8°, 9 fig., 1 pl.

În prefață autorul previne cititorul că volumul nu este destinat specialiștilor, fiind o introducere în cunoașterea Britaniei Romane. Conținutul cărții este legat mai mult de așezările civile din provincie, și mai puțin de evoluția militară, de religie sau artă. Într-adevăr, cartea de față se arată a fi mai curînd o orientare generală asupra subiectului amintit, fapt dovedit și de încărcarea fiecărui capitol cu o bibliografie masivă și serioasă, trimițînd la toate sursele de documentare, de la izvoare literare antice pînă la ultimele descoperiri arheologice date publicității.

Cap. 1, *Natura mărturiilor*, grupează sursele de informare privind cele patru secole de evoluție a Britaniei sub stăpînire romană (fiecare paragraf, evident, cu bibliografia

sa): 1) *Mărturii literare*; 2) *Mărturii epigrafice* (numite de autor „poziția de mijloc între literatură pură și arheologie”); 3) *Mărturii arheologice* aici, autorul amintește rolul parțial nefast al secolului trecut (fapt valabil mai puțin pentru noi în afară de cîteva mari excepții de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui prezent), datorită neînțelegerii principiului stratigrafiei. Se subliniază aici rolul de seamă al studiului aerian al terenului care oferă între altele și avantajul de a feri obiectivele arheologice de distrugeri. 4) *Mărturii prin analogie* (cu zonele învecinate, dar și cu Imperiul Roman în genere). 5) *Opiniile savanților contemporani*. Aici este luat în considerare aportul cerce-

² Valeria Righini, *Lineamenti di storia economica . . .*, p. 99.